

Like you

เส้นชีวิตระหว่างลิงกังกับคนเลี้ยงลิง: สู่อพื้นที่แบบ หลังมนุษย์นิยมแห่งการอยู่อาศัยและการกลายเป็น

Line of Life between Macaques and the Macaque Caretakers: Towards Posthuman Spaces of Dwelling and Becoming

พัชราภรณ์ จักรสุวรรณ และชยา วรธนะภูติ
Patcharaporn Jaksuwan, Chaya Vaddhanaphuti

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ 50250
Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University, Chiang Mai 50200

*Corresponding author E-mail: chaya.v@cmu.ac.th

(Received: October 19, 2020 / Revised: November 20, 2020 / Accepted:
November 24, 2020)

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอเรื่องราวระหว่างลิงกังกับลูกปอคนเลี้ยงลิงจากจังหวัดชุมพร ผู้ฝึกลิงกังให้ขึ้นมะพร้าวจนกลายเป็นอาชีพหลักราวห้าสิบปีก่อน ในช่วงธุรกิจการท่องเที่ยวเติบโต ลูกปอเดินทางไปยังจังหวัดภูเก็ตเพื่อแสดง “โชว์ลิง” ให้แก่นักท่องเที่ยวจีน จากนั้นย้ายมาจัดตั้ง “ศูนย์ฝึกลิง” ณ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ จากมุมมองเชิงภูมิศาสตร์หลังมนุษย์นิยม บทความนี้เน้นย้ำพลังชีวิตและความเป็นสัตว์ที่เอื้ออำนวยตลอดเส้นทางของการเดินทางจากภาคใต้สู่ภาคเหนือ และจากสวนมะพร้าวสู่ลานแสดง ลิงกังมิใช่เพียงแค่

แรงงานสัตว์เพื่อความบันเทิงในธุรกิจท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติเท่านั้น แต่เพราะเอกลักษณ์และความสามารถของลิงต่างหากที่ดึงดูดสิ่งมีชีวิตและสิ่งของอื่น ๆ เข้าสู่ความสัมพันธ์จนสร้างพื้นที่แห่งการเคลื่อนไหวและการกลาย ณ ศูนย์ฝึกลิง สถานที่ซึ่งสิ่งมีชีวิตผิดถิ่นถูกจัดแสดงเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว เผยให้เห็นถึงกระบวนการกลายเป็นลิงแสดง และกระบวนการกลายเป็นคนเลี้ยงลิงอันเกิดจากการเรียนรู้ภาษากาย การส่งเสียงและการส่งสายตาระหว่างกันจนรู้ใจ รวมถึงการรับรู้ความตึงของเชือกผ่านการดึงหรือกระตุก นอกจากนี้ ด้วยบทแสดงและอุปกรณ์การแสดงทำให้ลิงกังที่เชียงใหม่มีพัฒนาการทางสรีระร่างกายและพฤติกรรมแตกต่างจากลิงที่ชุมพร ในขณะที่คนเลี้ยงลิงได้กลายเป็นผู้ประกอบการที่ต้องปรับตัวให้อยู่รอดภายใต้อำนาจของการทำให้เป็นเสียนิยมใหม่ของธรรมชาติ

คำสำคัญ: ลิงกัง, ภูมิศาสตร์หลังมนุษย์นิยม, การท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ, เชียงใหม่, การอาศัยอยู่

Abstract

This article presents the story between macaque and Por the macaque caretaker from Chomporn province who trained his monkeys to harvest coconut for career over fifty years ago. When tourism boomed, Por travelled to Phuket to start “monkey show” for Chinese tourists, then journeyed to Mae Rim, Chiang Mai to set up his “Monkey training center”. From the perspective of posthuman geographies, this article focuses on the vitality and animality that materialized along the voyage from the South to the North, and from coconut plantations to performing stages. The macaque were not mere working animals for entertainment in nature tourism. Because of their uniqueness and ability that draw in

other living things and stuffs into relations, Spaces of fluidity and becoming emerge. At the training center, a place where matter out of place were performed to attract tourists, reveals the becoming of show monkey and the becoming of monkey caretaker that were forged from learning each other's body languages, making noises and making eyes, including perceiving the rope tension from pulling or twitching. Moreover, due to the act and show equipment, physiological and behavioral development of the macaques in Chiang Mai were significantly different from those in Chumphon. At the same time, the caretaker grew into entrepreneurship that constantly adapt to survive under the power of neoliberalism of nature.

Keyword: Macaque, Posthuman Geography, Nature Tourism, Chiang Mai, Dwelling

ฝากไว้ก่อนนะโอฟาร!

หลายท่านอาจคุ้นเคยกับโฆษณากระเบื้องมุงหลังคาที่ออกอากาศเมื่อราวปี พ.ศ. 2535 ที่เล่าถึงลิงกังจำนวนหนึ่งที่เกิดความไม่พอใจเพราะถูกใช้งานตลอดทั้งวัน จึงเกิดการรวมตัวเพื่อแก้แค้นเจ้านาย โดยพยายามวางลูกมะพร้าวลงบนหลังคาไม่ให้เจ้านายได้นอนพักอย่างสงบสุข แต่แล้วไม่เป็นผลสำเร็จเพราะความทนทานแข็งแกร่งของกระเบื้อง ในช่วงกลางปี พ.ศ. 2563 ลิงกังเป็นที่พูดถึงอีกครั้งจากการที่องค์กรประชาชนเพื่อการปฏิบัติต่อสัตว์อย่างมีจริยธรรม (PETA) ได้เรียกร้องให้ซูเปอร์มาร์เก็ตในยุโรปหยุดขายผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมะพร้าวจากประเทศไทย เนื่องจากพบว่าการใช้งานลิงกังเพื่อเก็บมะพร้าวมีลักษณะเป็นการทารุณกรรมสัตว์ (ชัยยศ ยงค์เจริญชัย 2563) กรณีดังกล่าวทำให้ชาวสวนมะพร้าวและเจ้าของลิงกังในภาคใต้ออกมากลางแจ้งโต้ว่าการเก็บมะพร้าวโดยใช้ลิงเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและปฏิบัติต่อลิงดังสมาชิกครอบครัว ไม่ใช่ทาส

จากโฆษณากระเบื้องจนถึงกรณีลิงเก็บมะพร้าว เห็นได้ว่า ลิงเป็นได้ทั้งสัตว์ป่า แรงงานเศรษฐกิจ สัตว์เลี้ยง และตัวละครในสื่อโทรทัศน์ แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีการจัดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมและให้ความหมายต่อลิง บทความชิ้นนี้ ซึ่งเขียนขึ้นจากมุมมองทางภูมิศาสตร์มนุษย์ จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างลิงกับคนในบริบททางวัฒนธรรม สังคมและเศรษฐกิจผ่านเรื่องราวของลิงกังและลูโป¹ ใน 3 พื้นที่ และ 3 ช่วงเวลา คือ จังหวัดชุมพร (ก่อน พ.ศ. 2530) จังหวัดภูเก็ต (พ.ศ. 2530-2544) และจังหวัดเชียงใหม่ (หลัง พ.ศ. 2544) โดยทั้งคู่เติบโตมากับธุรกิจสวนมะพร้าวในจังหวัดชุมพร ความสามารถในการฝึกลิงให้ขึ้นเก็บมะพร้าวทำให้ลูโปมีโอกาสเข้าไปทำงานในภาคการท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตด้วยการทำโชว์ลิง แต่ด้วยช่วงเศรษฐกิจตกต่ำทำให้ต้องแสวงหาโอกาสใหม่ด้วยการเดินทางเป็นระยะทางกว่า 1,500 กิโลเมตรไปยังจังหวัดเชียงใหม่เพื่อทำโชว์ลิงอีกครั้ง ณ อำเภอแมริมซึ่งเป็นสถานที่แห่งการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติที่เหล่าบรรดาสัตว์และพืชต่างถิ่น ไม่ว่าจะเป็นช้าง ลิง ภู เสือ ผีเสื้อ พืชเขตร้อน ไม่น้ำ กัลยไม้และพืชทนแล้ง ต่างถูกจัดแสดงเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวที่แสวงหา “ธรรมชาติ”

บทความนี้จะใช้การเปรียบเทียบของ “เส้น” ในการดำเนินเรื่องและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างลิง คน พื้นที่และเวลา เส้นประเภทแรกคือ เส้นแห่งชีวิตและประสบการณ์ความรู้สึก เส้นดังกล่าวเชื่อมระหว่างลิงกับคน ในลักษณะของเส้นเชือกที่เชื่อมคอลิงเข้ากับปลายนิ้วของเจ้าของ เป็นการเข้าใจกันและกันในพื้นที่ระดับจุลภาคที่ก้าวข้ามเรื่องของภาษาและภาพตัวแทน มุ่งเน้นที่การกระทำ การเคลื่อนไหว การรับรู้และความทรงจำ เส้นประเภทที่สองแสดงถึงการเชื่อมต่อในลักษณะโยงใยเครือข่ายระหว่างคน สัตว์และสิ่งของ ที่ประกอบสร้างความหมายของพื้นที่หนึ่ง ๆ ขึ้นมา พร้อมแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์และการเดินทางของสิ่งต่างๆ ในลักษณะข้ามพื้นที่ได้หลายคู่ตรงข้ามชุดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น มนุษย์/อมมนุษย์ ช้างใน/ช้างนอก และ

ในประเทศ/ต่างประเทศ บทความต้องชี้ให้เห็นถึงความเป็นผู้กระทำของลิง และ อคติของลิงและคนได้ทำให้ “พื้นที่” ตลอดจนเส้นทางการเดินทางจากภาคใต้สู่ ภาคเหนือ และตลอดความยาวของเส้นเชือกที่ผูกพันคนกับลิงนั้นมีชีวิตขึ้นมา คนกับสัตว์จึงเชื่อมผ่านโลกของประสบการณ์และสุนทรีย์ยะ โดยความสัมพันธ์ ดังกล่าวผูกพันอยู่ในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ ที่สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ต่างดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดในระบบเสรีนิยมใหม่ของ “ธรรมชาติ” (neoliberalization of nature)

เนื้อหาบทความจะแบ่งเป็น 5 ส่วนดังต่อไปนี้ คือ การทบทวนวรรณกรรม เรื่องการศึกษาสัตว์จากสาขาภูมิศาสตร์มนุษย์ เรื่องราวของความสัมพันธ์ทาง นิเวศวิทยาและวัฒนธรรมระหว่างลิงกับคนในชุมพร การกลายเป็นแรงงานของ ลิงและคนในภูเก็ต การกลายเป็นลิงในภาคเหนือและการกลายเป็นคนเลี้ยงลิง ในเชียงใหม่ และบทสรุปเนื้อหา

ทบทวนเรื่องตำแหน่งแห่งที่ของสัตว์จากมุมมองทาง ภูมิศาสตร์มนุษย์

ในบทความของนักภูมิศาสตร์มนุษย์ ซาราห์ วัตมอร์ (Whatmore 2006) กล่าวว่า วิชาภูมิศาสตร์มนุษย์แบบดั้งเดิมที่ยังอิงกับสกุลความคิดปฏิฐานนิยม ได้ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของการศึกษา และผลึกให้ระบบนิเวศ สิ่งมีชีวิต และวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ที่ดิน พืช อากาศหรือปลาไปอยู่ที่ชายขอบ แต่การทบทวนแนวคิดเรื่องวัฒนธรรม ธรรมชาติ อัตลักษณ์ และจริยศาสตร์ ในช่วงหลัง ค.ศ. 1990 บวกกับแนวคิดกระแส material turn ทำให้เห็นความ สำคัญของวัตถุ (material) ในฐานะสิ่งสำคัญที่มีความเป็นผู้กระทำ มีอำนาจ ทำให้ชีวิตประจำวันของมนุษย์ดำเนินต่อไปหรือหยุดชะงัก อันเห็นได้จาก การตัดต่อพันธุกรรมเพื่อความมั่นคงทางอาหาร หรือสถานการณ์แพร่ระบาดของ เชื้อโคโรนา-19 ดังนั้น มนุษย์มิได้เพียงยืนเฉยๆ อยู่บนพื้นผิวโลก รายล้อม

ไปด้วยมนุษย์ หากแต่เพราะ*ความเชื่อมต่อแห่งพลังชีวิต* (vital connection) ต่างหากที่ทำให้ทั้งวัฒนธรรมของมนุษย์และระบบชีวกายภาพต่างให้ชีวิตซึ่งกันและกัน เชื่อมต่อเป็นเรื่องเดียวกันตั้งแต่ระดับโลก ระดับท้องถิ่น ระดับร่างกาย และความรู้สึก ไม่สามารถแยกออกจากกันและไม่เคยแยกจากกัน (Whatmore 2006, 601) หรือที่ ชยา รัตนภรณ์ (2561, 135-136) เรียกว่า “วัฒนธรรมชาติ” ดังนั้น เส้นแบ่งระหว่างมนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ รวมถึงกระบวนการเชิงอำนาจที่พยายามทำให้สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์เป็นชายขอบจึงถูกรื้อถอนเพื่อรองรับภาววิทยาใหม่อันปราศจากคู่ตรงข้าม ทิศทางการศึกษาทางภูมิศาสตร์มนุษย์จึงสมควรเปลี่ยนจาก 1) วาทกรรม*สู่ปฏิบัติการ* เพื่อเข้าใจอัตลักษณ์ของสรรพสิ่งผ่านการเคลื่อนไหว การกระทำ การรับและแลกเปลี่ยนอารมณ์ ความรู้สึกกับสภาพแวดล้อม ไม่ใช่เข้าใจเพียงจากภาพตัวแทน 2) จากมนุษย์*สู่มากกว่ามนุษย์* (more-than-human) เพื่อให้เกิดการทบทวนใหม่ว่าชีวิตของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่นั้นพึ่งพาการดำรงอยู่ของเทคโนโลยี เครื่องจักร สัตว์ และพืชพรรณนานาชนิด และ 3) จากการเมืองของอัตลักษณ์*สู่การเมืองของความรู้* เพื่อตั้งคำถามกับกระบวนการผลิตความรู้ที่ยึดวิทยาศาสตร์จากตะวันตกเป็นหลัก และเปิดพื้นที่ให้สามารถเข้าใจโลกได้จากพหุภววิทยา ทั้งสามข้อนี้จึงเป็นความพยายามในการรื้อฟื้นและคืนชีวิตชีวาให้กับสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ ให้ปรากฏอยู่ในพื้นที่อีกครั้ง

เมื่อประยุกต์ข้อเสนอของวัตมอร์ในบริบทของการศึกษาสัตว์ในวิชาภูมิศาสตร์สัตว์ (animal geography) จึงจำเป็นต้องจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของสัตว์เสียใหม่ เพื่อคืนชีวิตและคืนความเป็นสัตว์ (reanimate) ให้กับโลกอีกครั้ง (Emel, Wilbert and Wolch 2002) ทั้งนี้แคทเธอริน จอห์นสตัน (Johnston 2008) ได้จำแนกแนวทางในการศึกษาความสัมพันธ์สัตว์-มนุษย์แบบสมัยใหม่ไว้ 3 แนวทางที่เกี่ยวข้องกัน ดังนี้ *หนึ่ง* ทฤษฎีเครือข่ายผู้กระทำ (Actor-network theory) ของ บรูโน ลาตูร์ ยกให้สัตว์มีอัตวิสัย ความเป็นผู้กระทำ สิทธิ

และสถานะเทียบเท่ากับสิ่งอื่น ๆ ในการขับเคลื่อน ละเมิดและต่อต้านเครือข่ายของปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ (ดู Callon 1986 และ จักรกฤษ สังขมณี 2559) อย่างไรก็ตาม โอเวน โจนส์ (Jones 2003) ได้วิพากษ์ว่า ทฤษฎีเครือข่ายผู้กระทำเหมาะสำหรับการวิเคราะห์ผู้กระทำที่เป็นสิ่งทางเทคโนโลยีและเครื่องมือมากกว่าสิ่งมีชีวิต เพราะไม่ค่อยเน้นถึงคุณค่าและอัตลักษณ์ของสิ่งมีชีวิตจนกว่าจะถูกนำเข้ามาในเครือข่ายและถูกจัดจรรยาจนมีหน้าที่ สอง แนวคิดภูมิศาสตร์โลกพันทาง (Hybrid geographies) ของนักภูมิศาสตร์ซาราห์ วัตมอร์ หมายถึง พื้นที่ที่มีลักษณะเลือนไหล มีการโยนโยนข้ามระดับพื้นที่ อันเป็นบ่อเกิดและผลลัพธ์จากความสัมพันธ์อันซับซ้อนของสิ่งทางวัฒนธรรมและสิ่งทางธรรมชาติ (ดู Whatmore 2002; ชยา วรรณระภูติ และรัตนภรณ์ พุ่มน้อย 2561) แนวคิดโลกพันทางพัฒนามาจากรากฐานความคิดเดียวกับเครือข่ายผู้กระทำ ต่างตรงที่มีการให้ความสนใจกับเรื่องของผัสสะ ความรู้สึก ประสบการณ์ ที่เอื้อล้นจากปฏิสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง (Johnston 2008) *สาม* นักมานุษยวิทยา ทิม อินโกลด์ (Ingold 2000; 2011) ใช้แนวคิดการอาศัยอยู่ (dwelling) ในการทำความเข้าใจโลกแห่งชีวิตซึ่งเป็นเงื่อนไขแห่งความเป็นไปได้สำหรับการร่วมกระทำซ้ำ ๆ ทุก ๆ วันของสรรพสิ่งในสถานที่หนึ่ง ๆ จนเวลาและประสบการณ์ทำให้สิ่งมีชีวิตอยู่ในสภาวะกลายเป็นสิ่ง ๆ ใหม่ (becoming) กล่าวคือ สิ่งมีชีวิตมีตัวตนขึ้นมาได้จากการกระทำและกระทำกลับต่อสภาพแวดล้อมรอบข้าง เช่น อากาศเป็นเงื่อนไขให้นกกระฟือปีกบินในอากาศ แม่น้ำเป็นเงื่อนไขให้ปลาสะบัดครีบเพื่อแหวกว่ายในน้ำ และต้นไม้เป็นเงื่อนไขให้ลิงปีนป่ายขึ้นไปบนยอดไม้ เมื่อประยุกต์ใช้แนวคิดการอาศัยอยู่กับสัตว์แรงงาน เช่น วัว ช้าง หรือลิง สิ่งมีชีวิตเหล่านี้จึงต่างจากอุปกรณ์เครื่องทุ่นแรง เพราะเรียนรู้และปรับตัวไปตามสภาพแวดล้อมเสมอและสามารถตอบโต้กับมนุษย์ได้ด้วยความรู้สึก เอกลักษณ์ของสัตว์เหล่านี้จึงมาจากการที่มนุษย์สังเกตเห็นคุณสมบัติต่าง ๆ และร่วมใช้ชีวิตด้วยกัน จึงเห็นได้ว่า คนและสัตว์เรียนรู้ซึ่งกันและกันจากปฏิบัติการซ้ำ ๆ

และจึงคาดหมายและตอบสนองต่อปฏิบัติการของกันและกัน มนุษย์จึงไม่ใช่สิ่งที่ตรงข้ามกับสัตว์ แต่มนุษย์ก็มีความเป็นสัตว์ และสัตว์ก็มีความเป็นมนุษย์ (Haraway 2008)

แนวทางในการศึกษาความสัมพันธ์สัตว์-มนุษย์ดังกล่าวเริ่มปรากฏให้เห็นบ้างแล้วในงานศึกษาของประเทศไทย ว่าด้วยสัตว์ในทางสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา เช่นในงานของ จันทน์ เจริญศรี (2559) เก่งกิจ กิติเรียงลาภ (2560) สุตแดน วิสุทธิลักษณ์ (2560) และพนา กัณธา (2562) แต่ยังไม่ปรากฏแนวทางศึกษาที่ชัดเจนในฝั่งภูมิศาสตร์มนุษย์ ยกเว้นงานศึกษาเรื่องปางข้างของ Duffy and Moore (2010) สำหรับบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนต้องการจะผสมผสานแนวทางของซารา วัตมอร์และทิม อินโกลด์เข้าด้วยกัน โดยเมื่อประยุกต์เข้ากับบริบทของลิงจะเห็นว่า ลิงจึงไม่ใช่วัตถุทางธรรมชาติอันไร้วิญญาณที่เพียงตั้งอยู่บนพื้นดินหรือเกาะอยู่ที่ต้นไม้อย่างแน่นิ่ง แต่ลิงมีพลังชีวิต (vitality) มีจิตใจมีการกลายร่วมกับสรรพสิ่งในบริบททางระบบนิเวศ ทางวัฒนธรรมและทางเศรษฐกิจ ในขณะเดียวกัน การเดินทางของคนและลิงข้ามพื้นที่ จากชุมพรสู่ภูเก็ตและเชียงใหม่ ก็นำไปสู่การสร้างพื้นที่แบบใหม่พร้อมกับความสัมพันธ์ระหว่างลิงกับคนที่เปลี่ยนไปด้วย สำหรับข้อมูลศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลิงกับคนในบทความนี้ ได้จากการสัมภาษณ์อดีตชีวิตประวัตินของลุงปอ เจ้าของศูนย์ฝึกลิงแห่งเดียวในจังหวัดเชียงใหม่² ที่ตั้งอยู่ที่ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ รวมถึงการสัมภาษณ์เชิงลึกกับพนักงานในศูนย์ฝึกลิงอีก 4 ท่าน ได้แก่ เด่น เต๋ นิค และแอน ในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ. 2562 และอีกครั้งในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ. 2563 เพื่อติดตามผลกระทบของเหตุการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อโควิด-19

ชุมพร: คน ลิง มะพร้าว

ตั้งแต่จำความได้ ลุงปอเห็นลิงกังขึ้นมะพร้าวอยู่ทุกวัน ลุงปอปัจจุบันอายุใกล้เจ็ดสิบปี เป็นคนจังหวัดชุมพร อาชีพส่วนใหญ่ของคนในพื้นที่ คือ ทำสวนมะพร้าวและเลี้ยงลิงเพื่อเก็บมะพร้าว “ที่ชุมพรมีแต่ลิงขึ้นมะพร้าว เป็นอาชีพหลักทางนั้น คนกับลิงช่วยกันทำงาน ได้ตั้งค้มา อยู่ด้วยกัน กินด้วยกัน ตั้งค้ก็เอาใช้ด้วยกันนี่แหละ พุดๆ ก็เหมือนเพื่อนคนนี่แหละ ถ้าไม่มีลิง คนก็ไม่มีงานเหมือนกัน” เมื่อครั้งลุงปออายุ 17 ปี ก็ได้เริ่มเลี้ยงลิงกัง (*Macaca nemestrina*) ซึ่งเป็นลิงขนาดความสูงประมาณ 50-60 ซม. น้ำหนักเฉลี่ยระหว่าง 6-14 กก. มีรูปร่างอ้วนสั้น หางสั้น ขนจะเป็นสีน้ำตาลอ่อนปกคลุมร่างกาย ลิงกังเป็นสัตว์ป่าที่ฉลาดแต่ดุร้าย ต้องมีความชำนาญในการฝึก ลุงปอยื่นแขนขวาให้ดูแผลเป็นหลายแผลที่ข้อมือ นิ้วโป้งและนิ้วชี้อันเป็นผลจากการถูกลิงกัดเมื่อครั้งยังอ่อนประสบการณ์ในการเลี้ยงลิงกัง

แต่จากสัตว์ป่าดุร้าย ลิงกังกลายเป็นสัตว์เลี้ยงเพื่อทุนแรงทางการเกษตรได้อย่างไร ในบทความของเลสลิย์ สปอนเซล และคณะ (Sponsel et al. 2004) ผู้ศึกษามิติทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของลิงในภาคใต้ของประเทศไทย กล่าวว่า ในยุคทศวรรษ 1960-70 ที่การเกษตรแบบเข้มข้นขยายตัวเข้าสู่เขตป่า ทำให้ลิงถูกรุกรานพื้นที่หากินและจำเป็นต้องหาอาหารจากพื้นที่เกษตรกรรม จึงเกิดแนวคิดในการจับลิงป่าโดยเฉพาะลิงกังมาฝึกขึ้นมะพร้าว เพื่อให้เปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงลบที่ลิงมาแย่งอาหารมนุษย์ ให้เป็นความสัมพันธ์เชิงบวกที่ลิงสามารถช่วยเกษตรกรหารายได้ ในกระบวนการดังกล่าว ลิงไม่ใช่สิ่งที่อยู่ภายนอกปริมาตรของมนุษย์ทั้งในเชิงสังคมหรือเชิงพื้นที่ (ธรรมชาติและวัฒนธรรม ป่าและเมือง) ในทางตรงข้าม ลิงถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมมนุษย์ที่มีระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ต่อยกว่าในฐานะสัตว์กึ่งเลี้ยง (semi-domesticated) สอดคล้องกับงานศึกษาของ ออกัสติน ฟูเอนเตส (Fuentes 2013) ที่เสนอว่าลิงดำรงอยู่ในฐานะโภคภัณฑ์ (commodity) สำหรับ

มนุษย์ ในรูปของสินค้าทางวัฒนธรรม (เช่น ในวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์และไซอิ๋ว) ในรูปของสัตว์เลี้ยงเช่นเดียวกับสุนัขหรือแมว และในรูปของเครื่องมือหรือแรงงานทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับวัว ในแง่นี้ คุณประโยชน์ของลิงกั๊งจึงมักถูกตัดสินจากประสิทธิภาพการทำงานให้แก่มนุษย์ ลุงปอเล่าให้ฟังถึงความสำคัญของสรีระร่างกายของลิงกั๊งว่า คนประจำบศิริขันธ์ชอบลิงรูปร่างสูงยาว หางเล็กเรียวยาว เชื่อกันว่าจะทำให้เคลื่อนที่ว่องไว ดิดตัวจากต้นมะพร้าวหนึ่งไปอีกต้นได้ดีกว่าลิงที่มีรูปร่างป้อม ซึ่งเป็นที่นิยมสำหรับคนชุมพรหรือคนภาคใต้มากกว่า เพราะเชื่อว่ามีความอดทนและแข็งแรงมากกว่าไม่ว่าอย่างไรก็ตาม ด้วยแรงขับเคลื่อนของเศรษฐกิจและการเกษตร ศูนย์กลางความสัมพันธ์จึงอยู่ที่มนุษย์ไม่ใช่ลิง ลุงปอให้ข้อมูลว่า อัตราค่าจ้างลิงเก็บมะพร้าวต่อวันในจังหวัดชุมพรเมื่อห้าสิบปีที่แล้ว เริ่มต้นอยู่ที่ลูกละ 20-25 สตางค์ ลิงหนึ่งตัวสามารถเก็บมะพร้าวได้ประมาณ 1,400 ถึง 1,600 ลูก ทำรายได้ตัวละประมาณ 350 ถึง 400 บาทต่อวัน เป็นข้อมูลที่ใกล้เคียงกับงานศึกษาของ Sponsel et al. ในปี ค.ศ. 2004 ที่พบว่าลิงกั๊งในภาคใต้เก็บมะพร้าวได้ประมาณวันละ 500-1,000 ลูก หรืออาจสูงถึง 2,000 ลูกในบางกรณี ซึ่งคิดเป็นรายได้อย่างน้อยเดือนละ 5,000 บาท (ลิงไม่ได้เก็บมะพร้าวทุกวัน อาจพักทีละ 2-3 วันต่อเจ้า)

การฝึกฝนลิงให้ขึ้นมะพร้าวเป็นอาจใช้เวลาประมาณ 2-3 เดือน นั่นคือ การจับมือลิงให้หมนูกุมมะพร้าวจนหลุดจากขั้ว เมื่อลิงเริ่มคุ้นเคยกับการหมนูกุมมะพร้าว จึงนำมะพร้าวแก่มาห้อยกับคานไม้ เมื่อลิงพบลูกมะพร้าวจึง (ควรจะ) หมนูกุมมะพร้าวจนหลุด อุ้มมะพร้าวลงมา พักและขึ้นต้นมะพร้าวต้นใหม่ กระบวนการทั้งหมดจะถูกควบคุมด้วยระบบลูกรอกเพื่อใช้เชือกที่ผูกกับคอดึงนำทางลิงไปยังทะลายมะพร้าวที่แก่ที่สุดก่อนเสมอ “ลิงมันก็ทำตรงไปตรงมาถึงเวลามันก็รู้หน้าที่ มันรู้ว่าจะขึ้นมะพร้าวทะลายไหน มันรู้ว่าลูกไหนอ่อน ลูกไหนแก่ แต่ตอนแรก ๆ มันไม่รู้” ลิงไม่ได้สามารถขึ้นมะพร้าวได้เอง แต่ต้องผ่านการฝึกฝนสม่ำเสมอ “เราไม่ได้ทำวันเดียว เราทำทั้งเข้าเย็น ทำทั้งปี มันก็

รัฐลี ทำทุกวันมันก็รู้ ลิงตัวที่เก่งไม่ต้องไปจำจี้จ๊าไซอะไรมัน มันขึ้นของมันเอง” การฝึกขึ้นมะพร้าวเป็นการเรียนรู้ผ่านการกระทำซ้ำ ๆ ตอบสนองต่อสิ่งรอบกาย ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า และเป็นการกระทำจากความจำและประสบการณ์ จึงไม่แปลกที่ลูโปไม่สามารถอธิบายขั้นตอนการฝึกให้เป็นภาษาพูดได้อย่างละเอียดนัก

งานของอินโกลด์ ว่าด้วยการเลื่อยไม้ (Ingold 2011, 51-62) สามารถนำมาประยุกต์ใช้อธิบายการฝึกลิงขึ้นมะพร้าวได้เป็นอย่างดี โดยจะเห็นว่า ห้อยสำหรับการเลื่อยไม้ ไต่ทำงาน แผนไม้ เลื่อยลันดา มือ สายตา ทำงานสอดคล้องประสานเป็นจังหวะเดียวกัน เจกเช่นเดียวกับเชือกกล้ำมลิง ร่างกายของคนและลิง ต้นมะพร้าวและลูกมะพร้าวที่ประสานกันประหนึ่งเป็นเส้นชีวิตเส้นเดียวกัน คำว่า “ล้าม” แปลได้สองความหมาย คือ การผูกโยงให้ติดกัน และการแปลคำพูดเป็นอีกภาษาโดยทันที ในที่นี้ เชือกที่ผูกโยงกับคอของลิงกั้งและกับปลายมือของลูโป ทำหน้าที่ส่งผ่านข้อมูลระหว่างลิงและลูโป ทั้งคู่รับรู้ถึงความรู้สึกและความต้องการของกันและกันผ่านการกระตุกหรือความตึงความหย่อนของเชือก ในโลกของอินโกลด์นั้น เชือกเปล่า ๆ ไร้ซึ่งความเป็นผู้กระทำ (agency) แต่เมื่อเชือกได้เป็นส่วนหนึ่งในการร้อยเรียงกิจกรรมของลิง-คน-มะพร้าว ณ สวนมะพร้าว ที่ซึ่งจิตกับกาย สายตากับนิ้วมือทำงานสอดคล้องกันผ่านลีลาของเส้นเชือก เชือกจึงมีความหมายและบอกเล่าเรื่องราวความสัมพันธ์แบบที่ไม่มีเส้นแบ่งระหว่างชนิดพันธุ์ ทั้งหมดหลอมรวมเป็นสิ่งเดียวกันที่ต่างเพียงผิวสัมผัสและอากัปภิกิริยา ณ รอยต่อระหว่างนิ้วมือของลิงกับผลมะพร้าว ลิงถูกฝึกจนจำได้ว่าเมื่อเห็นมะพร้าวสีเข้มบวกับผิวสัมผัสอันแห้งหยาบควรจะหมุนมะพร้าวอย่างไร ประสาทสัมผัสจึงเข้มขึ้นขึ้น เรียนรู้ที่จะปรับแรงบิด จัดท่าจัดทางจากการหมุนมะพร้าวรอบที่แล้วเพื่อเป็นเงื่อนไขสำหรับการหมุนในรอบถัดไปจนกว่าจะหลุดจากขั้ว การเก็บมะพร้าวแต่ลูกจึงไม่ใช่การทำซ้ำแบบที่หุ่นยนต์กระทำ แต่เป็นการเรียนรู้และตอบสนองต่อสิ่งรอบข้าง

เมื่อทำงานเสร็จแล้ว ลุงปอได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า การขุดเชือก ล่ามลิงเก็บไว้ให้เป็นที่อย่างเรียบร้อยก็สะท้อนถึงนิสัยของเจ้าของลิงด้วย “รายละเอียดเหล่านี้แสดงว่าคน ๆ นี้เป็นคน ‘ใช้ลิง’ ที่ดี ไม่ใช่จะเอาลิงขึ้น มะพร้าวแล้วเอาแต่ตะโกนว่า เชือกลิงกูอยู่ไหน” ในทำนองเดียวกันกับการ เลื่อยไม้ของอินโกลด์ เมื่อเก็บมะพร้าวเสร็จสิ้น การเก็บเครื่องมืออย่างถูกที่ ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของการเตรียมตัวเพื่อเริ่มใหม่ เช่นเดียวกัน ประสบการณ์และความทรงจำของลิงต่อการฝึกวันนี้ ก็เป็นบริบทให้ลิงได้ใช้เพื่อเก็บมะพร้าวในวันต่อไป (Ingold 2011) งานศึกษาของทั้ง Sponsel et al. (2004) และ Fuentes (2013) และจากข้อมูลของลุงปอแสดงให้เห็นว่าลิงกัในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี มีการตั้งชื่อเล่น พาไปเที่ยว มีการฝึกศพบให้ แต่ในขณะเดียวกัน ลิงกัเหล่านี้ก็ไม่เคยได้เป็นอิสระอย่างเต็มที่เช่นสัตว์ป่าเพราะมี เชือกล่ามไว้ตลอด ที่สำคัญ คุณค่าของลิงมักถูกตัดสินจากประสิทธิภาพในการ เก็บมะพร้าว แม้ในช่วงกลางปี พ.ศ. 2563 ที่ผ่านมา มีความระแวงจากผู้พิทักษ์ สิทธิสัตว์ว่า อาจมีการลงโทษลิง การกักขังในกรงคับแคบ หรือการให้ทำงาน เป็นระยะเวลาอันยาวนานไปในธุรกิจสวนมะพร้าว แต่ Sponsel et al. (2004) ได้เคยให้ทัศนะว่า การใช้งานลิงกัในภาคใต้ไม่ว่าด้วยเจ้าของลิงที่นับถือศาสนา พุทธหรืออิสลามก็ตาม ตั้งอยู่บนฐานของความเมตตาและอหิงสา สอดคล้อง กับที่ลุงปอกล่าวว่า “บางคนเข้าใจว่าการหัดลิงมันดีต้องดี แต่มันทำไม่ได้ ถ้าดี มันจะไม่รู้เรื่อง ถ้าดีมันยิ่งเลอะเทอะ” การที่ลิงทำตามคำสั่งไม่ได้ กลายเป็น กระจกสะท้อนให้เจ้าของลิงต้องคอยสังเกตอาการและอารมณ์ของลิง ตลอดเวลา รวมถึงทบทวนตัวเองด้วย “[หากลิงทำตามคำสั่งไม่ได้]...เราก็ต้อง คิดว่ามันติดอะไรอยู่ ร่างกายมันสมบูรณ์มั๊ย (มนุษย์) ต้องใช้สมอมนะ มันคือ หรือมันเหนื่อย หรือยังไง ถ้ามันทำไม่ได้ก็ต้องหยุด ก็ต้องยอมมัน ไม่ใช่ดันทุรัง ดีไม่ได้ ถ้าไปตีมันแล้วใช้ให้มันไปทำงานต่อ มันไม่ได้ เป็นคุณจะยอมหรือ” ลิงสะท้อนถึงตัวตนเจ้าของ สะท้อนถึงนิสัย และความสามารถในการ “ใช้ลิง”

ช่วงประมาณหลังปี พ.ศ. 2530 ตรงกับช่วงที่ตลาดมะพร้าวชะลอตัว ประจวบเหมาะกับการที่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเริ่มเป็นที่นิยม ข้อมูลจาก Sponsel et al. (2004) พบว่ารายได้จากการแสดงสัตว์ที่เกาะสมุย ตกอยู่ที่ วันละ 700-800 บาท ถือเป็นรายได้ที่ดีกว่าการเก็บมะพร้าว และไม่จำเป็นต้องตากแดดอยู่ในสวนตลอดเวลา นี่เองก็เป็นเหตุผลหนึ่งให้ลุงปอเดินทางไปทำงานที่จังหวัดภูเก็ต ในฐานะ “คนโซว์ลิง”

ภูเก็ท: แรงงาน นักแสดง นักท่องเที่ยว

ชีวิตของลุงปอที่ภูเก็ตในช่วงราว พ.ศ. 2530-2540 ไม่ได้เรียบง่ายเหมือนที่ชุมพร ทุกวันเขา (ขณะนั้นในวัยอย่างสามสิบปี) ต้องไปช่วยเพื่อนแสดงโซว์ลิงที่หาดป่าตอง ตกเย็นย่างบาร์บีคิวให้กับร้านอาหาร พร้อมกับฝึกหัดลูกลิง (ชื่อดำ) ให้วิดพื้นและโยนลูกบาสเก็ตบอลทุกคืนเป็นเวลาเกือบสองปี ในช่วงกลางวัน เขาขับรถสองแถวพา “ดำ” ที่ใส่ชุดลายการ์ตูนไปยังหาดกะตะ เพื่อแสดงให้นักท่องเที่ยวฝรั่ง เขาได้เงินจากการถ่ายภาพ ภาพละ 50 บาท บวกค่าทิปอีกคนละ 20-30 บาท สำหรับเขา นี่คือ “เงินสบาย” นอกจากนั้น ลุงปอยังหารายได้เพิ่มอีกวันละ 300-400 บาท จากการให้ลิงเก็บมะพร้าว อย่างไรก็ตาม การเก็บมะพร้าวในภูเก็ตช่วงนั้นทำได้ยากขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากสวนมะพร้าวหลายแห่งถูกเปลี่ยนเป็นโรงแรม

ขณะที่อยู่ภูเก็ต ลุงปอบอกกับตัวเองและกับเพื่อนๆ ว่าต้องการไปทำโซว์ลิงที่เชียงใหม่ให้ได้ เพื่อให้คนภาคเหนือได้ดูโซว์ลิง ไม่ใช่แค่กับลูกค้าฝรั่ง “นั่งคิดอยู่คนเดียวเลย ที่ได้มีลิงเยอะ มองไปทางไหนก็เจอแต่ลิง ไม่รู้จะไปโซว์ให้ใครดู แต่ภาคเหนือการแสดงลิงหายาก สายพันธุ์ลิงก็ไม่มีในภาคเหนือเลยคิดว่ายังไงก็จะขึ้นมาเชียงใหม่ให้ได้ นักท่องเที่ยวจากลำพูน ลำปาง จังหวัดใกล้เคียงต้องมาดูเพราะภาคเหนือมันไม่มี การแสดงลิงมีแค่ไม่กี่จังหวัดทางใต้เอง” เพื่อทำตามฝัน ลุงปอซื้อลูกลิงมาเพิ่ม ได้แก่ เต๋นและไมเคิล หมั่นฝึกท่าทาง

และกิจกรรมต่างๆ ใหม่ ๆ เช่น การสวัสดี การเดินสองขา ชิทัพ์ ชิจักรยาน แก้มัดเทือก ดำน้ำหาของในอ่าง และเรียงแผ่นป้ายเลข 1-10 แต่รายได้อันมหาศาลแลกมากับความยากลำบากและความเหนื่อยล้า บริษัททัวร์ของหัวหน้าของลุงปอรับนักท่องเที่ยวจากประเทศจีนเป็นหลัก ทำให้เขาต้องพยายามเรียนรู้ภาษาจีน ฝึกท่องประโยคสั้น ๆ ด้วยการติดแผ่นป้ายคำศัพท์ไว้ตามห้องน้ำและโต๊ะกินข้าว เมื่อถามถึงรายได้ เขาเล่าว่า “ตอนอยู่บริษัททัวร์ หัดลิงเป็นใหม่ ๆ เข้าบริษัททัวร์ วันหนึ่งเคยโชว์ 25 กรุ๊ปทัวร์ ตั้งแต่ 9 โมง ยันทุ่ม เห็นนักท่องเที่ยวมานี่ซาออนเลย แต่มันหยุดไม่ได้ เพราะตารางทัวร์ของลูกค้าได้กำหนดมาแล้ว ถ้าเราหยุดผลกระทบบันจะใหญ่มาก บางวันป่วยกินนอนพักบนหน้าเวทีเลย มีลูกค้าก็พับเสื่อเก็บ บางวันหกโมงเย็นกว่า กำลังกินเหล้าอยู่ เหนื่อยแล้วไม่เอาแล้ว แต่เจ้านายโทรมาตามก็ต้องยอม บอกว่าลูกค้านัดไว้แล้ว แต่ตอนนั้นไฟแรงอยู่ สนุก โชว์รอบหนึ่ง 300 คน ทิป 3,500 รอบเดียวจากเหนื่อย ๆ มันหายเหนื่อย ช่วงนั้นได้เดือนละเป็นแสน” ที่ภูเก็ต ลุงปอและลิงของเขาก็ไม่ต่างอะไรกับแรงงานและโภคภัณฑ์ที่ต้องทำงานหนักเพื่อตอบสนองความต้องการของเจ้านายและนักท่องเที่ยว

สิ่งที่น่าสนใจคือ ในช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา มีผู้ติดต่อให้ลุงปอนำลิงไปถ่ายภาพยนตร์จำนวนหลายเรื่อง ไม่ว่าจะเป็น *ความรักของคุณฉุย* (2534) ซึ่งมีฉากให้ลิงขึ้นไปปลดตรงบนยอดเสา *บิวตี้ฟูล บ็อกเซอร์* *สู้เยี่ยงชายเพื่อเรือนกายแห่งหญิง* (2546) ภาพยนตร์อิงชีวิตจริงของ “น้องตุ้ม” นักมวยไทย ในฉากมีการแสดงลิงในงานวัดเด็กน้อย *พระ เด็ก เสือ ไก่ วอก* (2549) ฉากที่ลิงวิ่งหนีระเบิดที่ป่าโดยเกาะตี ดูเหมือนว่าการปรากฏตัวของสัตว์แสดงไม่ว่าจะเป็นลิงหรือช้างในสื่อต่าง ๆ ดอกย้ำถึงการกลายเป็นสินค้าของสัตว์ทั้งในเชิงประโยชน์ใช้สอยในเศรษฐกิจท้องถิ่นและในเชิงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม (สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ 2560)

เมื่อเริ่มมีการแข่งขันทางธุรกิจโซว์ลิงมากขึ้น ประกอบกับในช่วงวิกฤตการณ์การเงินในเอเชียช่วง พ.ศ. 2540 ทำให้รายได้ของลุงปอเหลือเพียงเดือนละสี่หมื่น ลุงปอจึงตัดสินใจแยกทางกับหุ้นส่วน มีการรับงานโซว์ลิงบ้างเล็กน้อยเพื่อประกอบค่าใช้จ่ายสำหรับลิง แต่ด้วยโชคชะตาเข้าข้าง มีนักธุรกิจจากจังหวัดเชียงใหม่เดินทางไปถึงภูเก็ตเพื่อตามหาคนโซว์ลิงเพื่อกลับไปแสดงที่เชียงใหม่ ในฤดูร้อนของปี พ.ศ. 2544 ลุงปอได้เดินทางไปเชียงใหม่ดังที่ฝันไว้ หลังจากทำงานกับเจ้านายใหม่ที่ศูนย์แสดงสัตว์แห่งหนึ่งในตำบลแม่แรม อำเภอแมริมได้ 3 ปี เก็บเงินทั้งหมดได้กว่า 3 แสนบาท ลุงปอก็ถูกเลิกจ้างกะทันหัน แต่หลังจากใช้เวลาพักฟื้น เขาและหุ้นส่วนใหม่ก็ได้ก่อตั้งศูนย์ฝึกลิงขึ้นมา

เชียงใหม่: คน ลิง อยู่ กลาย

ตำบลแม่แรม อำเภอแมริมมีลักษณะทางกายภาพเป็นป่าเขา เป็นเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย ตลอดจนสามสิบปีที่ผ่านมา ตำบลแม่แรมถูกพัฒนากลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่น่าสนใจหลายแห่ง เช่น ปางช้างแม่สา ฟาร์มงู ศูนย์ฝึกลิง คุ้มเสือ สวนดอกไม้และผีเสื้อ รวมถึงสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ภายใต้กระบวนการของเสรีนิยมใหม่ในอำเภอแมริม “ธรรมชาติ” ไม่ว่าจะเป็นพืชและสัตว์ประจำถิ่นและต่างถิ่น ล้วนถูกจัดระเบียบ ผลิตสร้าง สร้างซ้ำและจัดรูปแบบใหม่จนกลายเป็นสินค้าที่นักท่องเที่ยวสามารถบริโภคและสัมผัสประสบการณ์ได้ (Duffy and Moore 2010)

ศูนย์ฝึกลิง ซึ่งมีขนาดพื้นที่ประมาณเกือบ 1 ไร่ มีสภาพส่วนใหญ่ประกอบขึ้นจากพื้นคอนกรีต ปูน ไม้และโครงเหล็กเสียด้านใหญ่ มีเพียงต้นมะพร้าว 2 ต้นที่ซื้อมาปลูกเพื่อใช้ในการแสดงเท่านั้นที่พอจะใกล้เคียงระบบนิเวศตามธรรมชาติของลิง เมื่อเดินพ่นลานจอดรถและผ่านห้องชายบัดร

ทางด้านขวามือของเวทีแสดงพบกรงสำหรับลิงที่ไม่ได้ใช้แสดง เช่น ลิงตัวเมีย ลูกลิง รวมกันราว 9-10 ตัวอาศัยอยู่ในกรงเดี่ยวทำด้วยเหล็กทาสีดำขนาด ประมาณ 1 x 1 เมตร นักท่องเที่ยวสามารถมองเห็นกรงฝั่งขวานี้และเข้ามา ให้ขนม ผลไม้ หรือถ้ำยรูปกับลิงได้ แต่จะต้องอยู่ในความดูแลของครูฝึกลิง เนื่องจากลิงเหล่านี้ไม่ได้ผ่านการทำให้เชื่องขึ้น ในกรงมีเชือกผูกกับห่วงเหล็ก ที่เจาะบนพื้นปูน ใช้เพื่อคล้องกับคอของลิงไม่ให้ลิงปีนขึ้นกรงหรือดันกรง จนหลุดออกมาได้ ฝั่งขวาด้านในของลานแสดง ฝั่งซ้ายของลานแสดงเป็นกรง ของลิงไซท์และลิงเกียณราวประมาณ 11 ตัว ลานสำหรับการแสดงลิงเป็นพื้นที่ โลงทำด้วยพื้นคอนกรีต ล้อมรอบด้วยอัฒจันทร์ บนกำแพงบนมีแผ่นป้ายเขียน คำขวัญว่า “อันลิงค่าง กลางป่า นำมาหัด สारพัด หัดให้ทำ ตั้งใจหมาย อันคนเรา ครูเพียรสอนกันแทบตาย ยังเอาดีไม่ได้ น่าอายลิง” อนึ่งลิงทุกตัวผ่านการ จัดทะเบียนกับกรมป่าไม้ และได้รับการฝังชิปติดตามตัวเพื่อป้องกันการ สวมทะเบียนและการซื้อขายกันอย่างผิดกฎหมาย ภายใต้อนุสัญญาว่าด้วย การค้าระหว่างประเทศซึ่งชนิดสัตว์ป่าและพืชป่าที่ใกล้สูญพันธุ์ (CITES)

นอกจากลุงปอเป็นผู้เป็นเจ้าของ ศูนย์ฝึกลิงประกอบด้วยพนักงานทั้งหมด 7 คน ได้แก่ครูฝึก 3 คน (รวมลุงปอ) ส่วนที่เหลือทำหน้าที่ผู้จัดการ ชายตัวและ คนพากย์การแสดง พนักงานส่วนมากไม่มีความรู้หรือความเกี่ยวข้องกับลิงมา ก่อน แต่โชคชะตาจับพลัดจับผลูให้มาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับลิง ณ ตำบลแม่แรม แห่งนี้ไม่ต่างจากลุงปอ ยกตัวอย่างเช่น เด่น ครูฝึกลิง เป็นคนจังหวัดเชียงใหม่ ผู้ตัดสินใจออกไปหางานทำที่พญาและภูเก็ตช่วงเศรษฐกิจถดถอยเมื่อปี พ.ศ. 2545 และได้เข้าสู่วงการการแสดงสัตว์โดยบังเอิญทั้งๆ ที่ไม่มีประสบการณ์ มาก่อน หลังจากทำงานต่างจังหวัดได้สักพักก็ต้องกลับมาดูแลคุณแม่ที่บ้านเกิด จึงตัดสินใจมาทำงานกับลุงปอ ครูฝึกลิงอีกสองคนชื่อนิคและเต้ มาจากประเทศ พม่า แม้ไม่เคยทำงานเกี่ยวกับลิงมาก่อน แต่เมื่อเลือกงานไม่ได้จึงต้องปรับตัว ตามสภาพ ทำหน้าที่เป็นคนเฝ้าศูนย์และเรียนรู้อาการฝึกลิงจากเด่นและลุงปออีกที

สุดท้าย แอน เป็นคนเชียงใหม่ เรียนจบด้านการประกอบอาหารและการโรงแรม แต่ไม่ชอบอยู่ในครัว จึงมาสมัครงานที่ศูนย์ฝึกลิงแมมริมในฐานะคนพากย์ลิง จะเห็นว่าตำบลแม่แรมเป็นสถานที่แห่งการรวมตัวของสิ่งมีชีวิตต่างสายพันธุ์ต่างเชื้อชาติ ที่เดินทางมาจากต่างถิ่น ไม่ว่าจะเป็นช้าง งู เสือโคร่ง ผีเสื้อ หรือกล้วยไม้หายาก มีทั้งคนเชียงใหม่ คนชุมพร และคนพม่าในฐานะแรงงานข้ามชาติ รวมถึงลิงกังที่ซื้อมาจากภาคใต้และภาคอีสาน และลูกลิงที่เกิดในศูนย์ฝึกลิงแห่งนี้ ต้องไม่ลืมว่าความสัมพันธ์ต่างสายพันธุ์นี้ เกิดขึ้นเพราะทั้งหมดต่างดิ้นรนอยู่ภายใต้สภาวะความเป็นสัตว์-เศรษฐกิจ (กมลเทศ และคณะ 2560) ในบริบทของเสรีนิยมใหม่ของธรรมชาติ

ในแต่ละรอบการแสดง ประกอบด้วยประมาณ 5-7 กิจกรรม กินเวลาประมาณ 20-30 นาที เช่น การถ่ายรูปกับแซม ดาวเด่นของศูนย์ฝึกลิง จากสกลนคร ผู้ที่มีนิสัยใจดี มีความนิ่งเป็นพิเศษไม่ทำร้ายใคร การหมุนมะพร้าวของลูกลิงชื่อนิกก็ การปั่นจักรยานของใจใจ ตามด้วยการโยนลูกบอลของโตโต้ และการหยิบแผ่นป้ายตัวเลขของจิว ทุกกิจกรรมจำเป็นต้องมีการเตรียมพร้อมร่างกายและการซักซ้อมให้จังหวะแสดงตรงกับการพากษ์ด้วย เพื่อให้การแสดงเป็นไปได้อย่างราบรื่น ลิงที่ใช้แสดงจะต้องมีการยืดเส้นยืดสายและผ่อนคลายวันละประมาณ 1 ชั่วโมงในช่วงเช้า และถือเป็นการตรวจสภาพร่างกายและจิตใจของลิงไปด้วย “เราก็อยากให้เค้ารับแสงแดด ได้เปิดหูเปิดตา สูดอากาศ ผ่อนคลาย สดชื่น เริ่มช้า ๆ ก่อนแล้วพอลงอยู่ที่ปลอดภัย ก็จะเริ่มเดินไต่ขึ้นและไปด้านหลังของศูนย์ จะมีทางอยู่ที่ปลอดภัย รอบละ 10-15 นาทีต่อตัวต่อละ 3 รอบ” แอนเล่าให้ฟังถึงเจตนาของการซ้อม และเสริมด้วยว่า “บางทีเดินไปก็จะมีบ่อปลา ครูฝึกก็จะให้ลิงดูหยุดพักดูปลา ให้ได้พักสายตา” การเดินผ่อนคลายรอบศูนย์เป็นกิจกรรมที่ทำให้เห็นเส้นกันบาง ๆ ระหว่างคำว่าสัตว์เลี้ยงกับสัตว์ป่าเกิดขึ้นและสลายได้ตลอดเวลา เด่นเล่าให้ฟังว่า ในทุก ๆ วันที่เขาพาลิงไปเดินข้างนอก เขาสังเกตว่าลิงก็พยายามจดจำเส้นทางและสังเกต

วิธีการเปิดประตูรั้ว มีครั้งหนึ่งที่ลิงได้ทำร้ายเขาเพื่อหลบหนีเข้าป่า อย่างไรก็ตามก็ตีเนื่องจากลิงกั๊งเหล่านี้ถูกเลี้ยงโดยมนุษย์ตั้งแต่เกิด เด่นจึงใช้เวลาไม่กี่วันจนพบว่าลิงของเขาหลบหนีอยู่บริเวณครัวของบ้านหลังหนึ่งไม่ไกลจากศูนย์ฝึกลิงนัก

ในขณะที่จะเปิดกรงเพื่อพาลิงไปซ้อมหรือแสดง จำเป็นต้องสังเกตอารมณ์ของลิงให้ดี หากลิงอารมณ์ดี เด่นกล่าวว่า “ลิงจะนิ่ง เวลาเปิดกรงจะส่งไซให้ ยื่นไซให้เราพาเค้าออกมาจากกรงเลย” เชือกหรือโซ่ตอกย้ำความสัมพันธ์ระหว่างครูฝึกที่อยู่เหนือลิงอย่างชัดเจน แต่ลู่ปอกก็อธิบายด้วยว่า “เพราะเราจูนเข้าหาลิง ลิงจูนเข้าหาเรา ลิงหรือม้าอาจดีหรือพยศ เพราะมันรู้ว่าคนนี้ใช้มันไม่เป็น” สอดคล้องกับที่ พนา กันธา (2562, 21) กล่าวว่า “การเผชิญหน้าก็คือสภาวะที่ทั้งมนุษย์และสัตว์ต่างเปิดให้เกิดการจ้องมองซึ่งกันและกัน และอำนาจของการจ้องมองไม่ได้อยู่ที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด” แปลว่าในการแสดงชุดหนึ่ง ๆ ลิงและครูฝึกเป็นองค์ประจักษ์ให้แก่กัน เช่น การแสดงการขึ้นหมูนมะพร้าว การปั่นจักรยาน หรือการโยนลูกบอล คือการอยู่อาศัยในโลกของการกลายเป็นที่แขวนอยู่ในความต่อเนื่องระหว่างสิ่งที่รู้แล้วและสิ่งที่ยังไม่รู้ จากที่ผู้วิจัยได้เฝ้าสังเกตการณ์การแสดงโยนลูกบอลเข้าห่วงในเดือนกันยายน พ.ศ. 2563 พบว่าครั้งแรกที่โดโต้โยนลูกบอลนั้น แรงเกินไปพลาดเป้าไปเล็กน้อยจากความคลาดเคลื่อนดังกล่าว เด่นผู้เป็นครูฝึกจึงค่อย ๆ ประคองแขนและมีมือของจิ๋วเพื่อรับรองศาและทิศทาง การโยนลูกบอลในครั้งต่อไปจึงเป็นการกระทำบนพื้นฐานของประสบการณ์และความทรงจำจากที่ได้ซ้อมกับครูฝึกเมื่อวาน บวกกับการจดจำข้อผิดพลาดในปัจจุบันกาลเพื่อให้สามารถปรับการเกร็งของกล้ามเนื้อและแรงส่งให้สัมพันธ์กับสายตาที่จ้องมองไปยังเป้าหมายภายในช่วงเวลาไม่กี่วินาทีนี้ อดีต ปัจจุบันและอนาคตทับทบเข้าหากัน พร้อมกับที่จินตนาการ ความทรงจำและร่างกายหลอมเป็นสิ่งเดียวกัน ในการโยนลูกบอลวันนั้น โดโต้โยนลูกบอลเข้าเป้า 8 จาก 10 ครั้ง

ภายในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างครูฝึกกับลิง พบว่า นายและบ่าวไม่ใช่สิ่งที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน แต่เป็นสิ่งที่ต้องการกันและกันเพื่อร่วมปรับเข้าหากันดังที่อินโกลด์ (Ingold 2015, 138-142) เรียกว่า “บ่าวนำ นายตาม” (submission leads, mastery follows) กล่าวคือ ลิงเป็นผู้ทำให้เกิดการแสดงบนเวที แต่การแสดงของลิงก็อยู่ภายใต้การควบคุมของครูฝึกที่คอยตามแก้ไขหมั่นซ้อมเพื่อให้เกิดความชำนาญและความแม่นยำจนเป็นการแสดงที่ออกมาสมบูรณ์แบบตามอุดมคติ แต่อย่างไรก็ดี สภาพจิตใจและสภาพร่างกายของลิงในแต่ละเสี้ยววินาที และในแต่ละวันของการแสดงต่างหากที่เป็นตัวกำหนดภาพการแสดงที่จะปรากฏต่อหน้าผู้ชมจริง ๆ ทั้งหมดนี้จึงเห็นว่าทั้งลิงและคนร่วมกันและสลับกันเป็นองค์ประกอบของกันและกัน

การเลี้ยงและฝึกลิงกังภายใต้ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างลิงกับคน และในบริบทของเสรีนิยมใหม่ในอำเภอมะริมที่มีผู้ชมคาดหวังว่าลิงจะสามารถแสดงกิริยาท่าทางคล้ายมนุษย์นั้น พบว่าได้ทำให้เกิดความแตกต่างในสรีระกายภาพและพฤติกรรม เมื่อเทียบกับแตกต่างจากลิงกังป่า และลิงกังที่ถูกเลี้ยงในซุ้มพรและภูเก็ตด้วย ลิงกังที่ถูกฝึกให้พนมมือสวัสดีและวิดพื้น (แทบทุกตัว) พบว่ามีกล้ามเนื้อแขนและหัวไหล่ที่แข็งแรงและมีขนาดใหญ่กว่าของลิงกังป่าที่พบในภาคใต้ แต่ในขณะเดียวกัน ในफीกโยนลูกบาสเก็ตบอลเข้าห่วงบ่อย ๆ ก็ได้ทำให้ลิงหมดแรงอย่างรวดเร็ว จำต้องเปลี่ยนมาใช้ลูกบอลพลาสติกแทน บางกิจกรรมถูกตัดออก เช่น การดำน้ำเพื่อหาของในอ่างน้ำ เนื่องจากเสี่ยงต่อภาวะปอดขึ้นในช่วงฤดูหนาวซึ่งตรงกับฤดูท่องเที่ยวที่มีรอบการแสดงค่อนข้างดีและลิงจะเจ็บป่วยไม่ได้ นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ อาหารที่ลิงกังเชียงใหม่ก็แตกต่างจากที่ลิงกังในภาคใต้กิน คือลิงกินข้าวเหนียวเป็นหลักเนื่องจากเป็นวัตถุดิบท้องถิ่นที่หาได้ง่าย สลับกับข้าวผัดใส่ไข่ใส่ผัก ไข่ต้ม ผัดบะหมี่กึ่งสำเร็จรูป ข้าวคดลูกปลากะป๋อง คั้นด้วยอาหารว่างเป็นนม ผลไม้และไอศกรีม บางวันที่ลิงทำงานได้ดีมาก ไม่แสดง

อาการดีขณะแสดง พนักงานจึงให้รางวัลด้วยการพาไปกินน้ำปั่น slurpy ที่ร้านสะดวกซื้อ จนเป็นที่คุ้นตาของคนในละแวก รวมถึงร่วมกินส้มตำ พืชช้า และไก่ทอดกรอบกับพนักงานด้วย ลุงปอเปรียบเทียบว่าลิงกังชุมพรมีร่างกายเหมือนนักกีฬา ในขณะที่ลิงกังเชียงใหม่รูปร่างอ้วนท้วนเพราะไม่ค่อยได้ทำงานหนัก ดังนี้ “สมัยนี้ ลิงสบายขึ้น ชีวิตเค้าสบายขึ้น สมัยก่อนทำงานหนัก เดี่ยวนี้ทำแป๊บเดียว กินทั้งวัน นึกถึงนักกล้ามกับอาเสียฟุงโต สมัยก่อนลิงกินแค่สองมือทำงานหนัก แต่เดี๋ยวนี้กินหลายมือ” การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงตลอดสามสิบปีได้ทำให้บทบาท ความหมาย รูปร่าง และพฤติกรรมของลิงกังเปลี่ยนไปด้วย จากแรงงานในสวนมะพร้าวกลายเป็นกึ่งแรงงานกึ่งนักแสดงในศูนย์ฝึกลิง ที่ซึ่งเป็นพยานของการอยู่และการกลายเป็นสิ่งมีชีวิตต่างชนิดพันธุ์ทั้งหลาย

ณ ศูนย์ฝึกลิง ลิงกังก็เริ่มกลายเป็นคนจากการที่ถูกฝึกให้แสดงความเป็นมนุษย์ เช่น การยืนสองขา การไหว การนับเลขหรือการชี้จักรยาน ในขณะเดียวกัน คนก็ได้กลายเป็นพ่อและแม่ของลิงกัง ไม่ใช่ในฐานะผู้คุมชีวิตอย่างเบ็ดเสร็จ แต่ในฐานะคนเลี้ยง เด่นเล่าให้ฟังถึงประสบการณ์ครั้งแรกในการเข้ามาทำงานกับลิงกังในศูนย์ ซึ่งหลายคนเห็นพ้องกันว่า “ตอนแรกกลัวว่าจะกัด แต่เดี๋ยวนี้สิ หกโมงเข้ามาอย่างแรกที่นึกถึงคือที่นี้ คือลิง ตื่นมาก็ลิงเลย แม้จะไม่มีแขกเราก็หยุดไม่ได้ เพราะแล้วใครจะดูแลลิง เอลิงขังคอก ก็เหมือนเราโดนขังคอกไปด้วย ไปไหนไม่ได้ ไปนานเดี๋ยวมันก็ลืม แล้วเราจะเข้าหาเค้าไม่ได้ ชีวิตเรากับลิงไม่ต่างกัน ลิงไม่ได้ไปไหน เค้าไม่ได้ไปไหน เหมือนมีลูกเล็ก” เนื่องจากชีวิตความเป็นอยู่ของลิงสำคัญที่สุดต่อรายได้ของคน เนื้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นอีกครั้งว่าลิงกับคนสลับกันเป็นองค์ประกอบของกันและกัน ทั้งในช่วงการแสดงและนอกเวลาทำงาน นอกจากนั้น สถานการณ์แพร่ระบาดของเชื้อโควิด-19 ในปี พ.ศ. 2563 ได้ทำให้รายได้ลดลงอย่างมาก เนื่องจากรายได้หลักมาจากนักท่องเที่ยวต่างชาติ จากการสัมภาษณ์ในช่วงเดือนกันยายน

พ.ศ. 2563 พบว่ามีการแสดงให้แก่นักท่องเที่ยวไทยเพียงสัปดาห์ละสองรอบ คิดเป็นรายได้หลักพัน เทียบกับในช่วงปีที่แล้วที่มีรายได้วันละหลักหมื่นจากนักท่องเที่ยวตะวันตกออกกลาง ที่สำคัญ พนักงานจึงต้องถูกพักงานเพื่อนำเงินเดือนมาเป็นค่าอาหารลิงที่เพิ่มสูงขึ้น (โดยเฉพาะข้าวเหนียว) สัตว์สิ้นค่าในละแวกเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นช้าง เสือ งูหรือลิง ในแรมจึงได้กลายเป็นเงื่อนไขใหม่สำหรับชีวิตทางสังคมเศรษฐกิจของคนในศูนย์ฝึกลิงไปแล้ว

สรุป

ในบทความนี้ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างลิงกับคนผ่านมิติเชิงพื้นที่ ด้วยการใช้นิเวศวิทยาเรื่อง “เส้น” ในการเปรียบเปรยกับเส้นทางชีวิตของลูกป่อและลิงกังจากภาคใต้สู่ภาคเหนือ เส้นชนิดแรกคือเส้นที่ชี้ให้เห็นถึงพลังชีวิตความเป็นคนและความเป็นสัตว์ที่เอื้อกันขึ้นมาจากปฏิบัติการซ้ำ ๆ เส้นที่ว่านี้ คือเส้นเชือกที่คนใช้ล่ามลิงกับขนะขึ้นเก็บมะพร้าว และขณะซ่อมหรือแสดงโชว์ลิงเชือกเส้นนี้ของทิม อินโกลด์ ได้ทลายเส้นแบ่งระหว่างคนและสัตว์ลง ไม่มีคู่ตรงข้ามระหว่างนาย-ป่า เพราะไม่มีใครเป็นผู้ควบคุมอย่างแท้จริงและถาวร มีแต่เพียงผู้นำและผู้ตามที่สลับกันเป็นองค์ประธานของกันและกันผ่านการรับรู้ในความตึงความหย่อนของเชือก รวมถึงการรับรู้วิถีการทำทางของสิ่งมีชีวิตทั้งสอง นอกจากนี้ การแสดงของลิงยังชักชวนผู้กระทำกรอื่น ๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตเข้ามาสัมผัสกับประสบการณ์การแสดงที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาระหว่างปัจจุบันกาล จนกลายเป็นเส้นชีวิตเดียวกัน ปฏิบัติการเหล่านี้คือการทำสวนมะพร้าวและศูนย์ฝึกลิงให้กลายเป็น “บ้าน” อยู่อาศัยที่คุ้นเคย ทั้งลิงและคนกลายเป็นสิ่งใหม่ที่มีประสบการณ์ชีวิตมากขึ้น

อย่างไรก็ดี มีความจำเป็นต้องจัดวางเส้นชนิดแรก คือ วางเส้นแบ่งระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม ให้อยู่ในบริบทของเส้นชนิดที่สองที่เป็นผลลัพธ์และกระบวนการของการเคลื่อนที่เดินทางของสรรพสิ่งในแบบฉบับของ

ซาราห์ วัตมอร์ เพื่อทำความเข้าใจภูมิศาสตร์ของลิงก้ง การอยู่อาศัยและการกลายของลิงและคนเกิดขึ้นท่ามกลางการที่ป่าในซุ่มพรถูกตัดให้กลายเป็นพื้นที่การเกษตร ในขณะที่เดียวกันที่พื้นที่การเกษตรในภูเก็ตถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นโรงแรมและสถานที่ท่องเที่ยว แต่ที่เชียงใหม่ ด้วยบริบทการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทำให้ธรรมชาติกลายเป็นสิ่งที่ต้องอนุรักษ์และเป็นสินค้าในเวลาเดียวกัน ตลอดเส้นทางจากภาคใต้สู่ภาคเหนือ ความหมายและหน้าที่ของลิงก้งในแต่ละพื้นที่ก็เปลี่ยนไปด้วย จากลิงก้งที่อยู่อาศัยในป่าและไล่รุกรานสวนของชาวบ้าน ถูกนำเข้าสู่ครัวเรือนในซุ่มพร ภูเก็ตและเชียงใหม่ในรูปแบบของสัตว์กึ่งเลี้ยงและสินค้าทางธรรมชาติ ลิงถูกจัดระเบียบใหม่ภายใต้อนุสัญญา CITES ถูกทำให้เป็นมนุษย์ผ่านนายหน้านักท่องเที่ยว เสียงปรบมือของผู้ชมหน้าเวทีและผ่านภาพตัวแทนในละครและภาพยนตร์ รวมถึงถูกทำให้เป็นลิงก้งแมริมด้วยการกินข้าวเหนียว สำหรับวัตมอร์ ชีวิตอันหลากหลายที่โคจรพบบันก็คือการได้ผูกปมเอาไว้ตลอดความยาวของเส้นเชือก แต่นี้เป็นเพียงการผูกปมเพียงชั่วคราว เพราะเมื่อแต่ละชีวิตอยู่ กลาย และเคลื่อนที่เดินทางต่อไปก็จะมี การแก้ปม และผูกปมในตำแหน่งใหม่อยู่เสมอ เช่นกรณีสถานการณ์โควิด-19 ที่ได้เปลี่ยนลักษณะความสัมพันธ์ภายในและภายนอกศูนย์ฝึกลิงไปชั่วคราว การเปรียบเปรยด้วยเส้นในบทความชิ้นนี้จึงเป็นการแสดงถึงพลวัตของมิติเชิงพื้นที่และเวลาในโลกของลิง-คนที่พัวพันอยู่ในกระบวนการกลายเป็นเสรีนิยมใหม่ของธรรมชาติ

สิ่งที่ยังขาดไปอย่างมากในงานชิ้นนี้ และในงานเชิงสัตวศึกษา คือ วิชาที่ช่วยให้เข้าถึงและเข้าใจสัตว์ในลักษณะที่ก้าวพ้นภาพตัวแทนและภาษาของมนุษย์ (สุรเดช โชติอุดมพันธ์, 2560) นั่นคือการศึกษาสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ด้วยการเข้าใจ เรียนรู้จากกลิ่น เสียงและสัมผัสรวมถึงบริบทเรื่องราวและสายสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่หล่อหลอมให้สิ่งมีชีวิตนั้น ๆ มีเอกลักษณ์แตกต่างจากชนิดอื่น วิชาวิทยาศาสตร์ดังกล่าวมีความจำเป็นอย่างมากเพื่อจัดวางมนุษย์และผู้วิจัยที่เป็น

มนุษย์ให้อยู่ท่ามกลางโลกที่เต็มไปด้วยเส้นชีวิตของสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ (Country et. al 2015; Haraway 2008 และ Hinchliffe et al. 2005)

เชิงอรรถท้ายบท

- ¹ ชื่อของผู้ให้ข้อมูลทุกคนในบทความชิ้นนี้เป็นชื่อสมมุติ
- ² นอกจากศูนย์ฝึกลิง ในอดีตเคยมี “โรงเรียนลิง” แต่ได้ปิดทำการไปแล้ว

บรรณานุกรม

- กมลเศ โปธิกนิษฐ, พัชรินทร์ สิริสุนทร และ วัชรพล พุทธรักษา. 2560. “แรงงานข้ามชาติกับการทำให้เป็น “สัตว์-เศรษฐกิจ” ภายใต้ภาวะการถูกกดทับ: กรณีศึกษาแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย.” *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์*. 13 (2): 99-119.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. 2560. PERSPECTIVE: *ภาววิทยาแบบมุมมองนิยมและความเป็นซ้ำเจด*. เชียงใหม่: TURN.
- จันทน์ เจริญศรี. 2559. *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- ชยา วรธนะภูติ และ รัตนภรณ์ พุ่มน้อย. 2561. ““โลกพันทาง” ของลุ่มน้ำ ปลาและผู้คนแห่งบ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย: มุมมองเชิงภูมิศาสตร์มนุษย์.” *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. 37 (2): 125 - 156.
- ชัยยศ ยงค์เจริญชัย. 2563. “การใช้ลิงขึ้นมะพร้าว ภูมิปัญญาตามวิถีชาวบ้านหรือการทรมานสัตว์.” *BBC*. 15 กันยายน 2563. <https://www.bbc.com/thai/thailand-53763690>
- พนา กันธา. 2562. “พหุภาววิทยาในโลกคู่ขนานระหว่างสัตว์กับมนุษย์.” *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์*. 13 (2): 5-24
- จักรกริช สังขมณี. 2559. “ความไม่(เคย)เป็นสมัยใหม่ของศาสตร์-อศาสตร์: วัตถุวิสัย อมนุษย์นิยม และเครือข่าย-ผู้กระทำของบรูโน ลาตूर.” ใน *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*, บรรณาธิการโดย จันทน์ เจริญศรี, 142-67. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.

- สุดแดน วิสุทธิลักษณ์. 2560. *สิงสาราสัตว์ : มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. 2560. "สัตว์ศึกษา: โลกหลังภาพแทน." ใน *สิงสาราสัตว์ : มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา*, บรรณาธิการโดย สุดแดน วิสุทธิลักษณ์. 201-233. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- Barua, Maan. 2014. "Circulating Elephants: Unpacking the Geographies of a Cosmopolitan Animal" *Transactions of the Institute of British Geographers* 39 (4): 559-573
- Callon, Michel. 1986. "Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Briec Bay." In *Power, Action and Belief: a new Sociology of Knowledge?*, edited by John Law, 196-233. London: Routledge & Kegan Paul.
- Country, Bawaka, S. Wright, S. Suchet-Pearson, K. Lloyd, L. Burarrwanga, R. Ganambarr, M. Ganambarr-Stubbs, B. Ganambarr, and D. Maymuru. 2015. "Working With and Learning from Country: Decentering Human Authority." *Cultural Geographies* 22: 269-283.
- Duffy, Rosaline and Lorraine. Moore. 2010. "Neoliberalising Nature? Elephant-Back Tourism in Thailand and Botswana." *Antipode* 42 (3): 742-766.
- Emel, J., C. Wilbert, and J. Wolch. 2002. "Animal Geographies." *Society & Animals* 10 (4): 407-412.
- Fuentes, Agustin. 2013. "Pets, Property, and Partners: Macaques as Commodities in the Human-Other Primate Interface." In *The Macaque Connection: Cooperation and Conflict between Humans and Macaques*, edited by Sindhu Radhakrishna, Michael A. Huffman, and Anindya Sinha, 107-126. London: Springer.
- Haraway, Donna. 2008. *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hinchliffe, Steve, Matthew B. Kearnes, Monica Degen, and Sarah Whatmore. 2005. "Urban Wild Things: A Cosmopolitical Experiment." *Environment and Planning D: Society and Space* 23: 643-658.

- Ingold, Tim. 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge.
- Ingold, Tim. 2011. *Being alive: essays on movement, knowledge and description*. London: Routledge.
- Ingold, Tim. 2015. *The life of lines*. London: Routledge.
- Jones, Owain. 2003. "The restraint of Beasts': Rurality, Animality, Actor Network Theory and Dwelling." In *Country Visions*, edited by Paul Cloke, 283-303. Essex: Pearson.
- Johnston, C. 2008. "Beyond the clearing: towards a dwelt animal geography." *Progress in Human Geography* 32 (5): 633-649.
- Sponsel, Leslie E, Poranee Natadecha-Sponsel and Nukul Ruttanadukul. 2004. "Coconut-picking Macaques in Southern Thailand: Economic, Cultural and Ecological Aspects." In *Wildlife in Asia: Cultural perspective*. Edited by John Knight, 112-128. London: Routledge.
- Whatmore, Sarah. 2002. *Hybrid Geographies: Natures, Cultures, Spaces*. London: SAGE.
- Whatmore, Sarah. 2006. "Materialist Returns: Practising Cultural Geography in and for a more-than-Human World." *Cultural Geographies* 13: 600-609.